

hiplerinin ve birlik kumandanlarının isimleri zikredildikten sonra iktâlarının miktarı ve gelirleri Dîvân-ı Arz'daki defterlere kaydedilirdi. Ârizü'l-ceyş "mersûm, mâişet, in'âm" denilen bir ücret alırdı.

Anadolu Selçukluları'nda ordu Dîvân-ı Arz'ın başkanı tarafından teftiş edilirdi. Dîvân-ı Arz, Anadolu Selçukluları'nda Dîvân-ı İnşâ'dan daha önemli bir kurumdur. Bundan dolayı I. İzzeddin Keykâvus, kendisine bir methiye yazan Dîvân-ı İnşâ reisi Şemseddin Tabes'i bu görev uhdesinde kalmak üzere "emîr-i âriz-ı memâlik-i Rûm" tayin etmiştir (İbn Bîbî, I, 149). Aynı görev Hârizmşahlar'da da vardı. Hârizmşah Alâeddin Tekiş, Abbâsî Halifesi Nâsir-Lidînillâh'ın elçisine verdiği cevapta Dîvân-ı Arz'daki kayıtlara göre 170.000 süvarisi olduğunu belirtmiş ve bunların ihtiyacını karşılayabilmek için Hûzistan'ın kendilerine bırakılmasını istemişti (Râvendî, II, 355).

Fâtımîler'de isti'râz görevi Dîvânü'l-ceyş ve'r-revâtib tarafından yerine getirilirdi. Bu divan askerlerin orduya alınması, teçhizat ve denetimiyle ilgilenen müstevfî yönetimindeki Dîvânü'l-ceyş ile ödemelerle ilgilenen Dîvânü'r-revâtib olarak iki bölümden oluşuyordu. Zengîler'de olduğu gibi Eyyûbîler'de de iktâ sahibi emîrlerin, askerlerin sayısı, silâh ve teçhizatı, aldıkları maaşlar Dîvânü'l-mâl ve Dîvânü'l-ceyş'teki deftere kaydedilirdi. Ayrıca emîrlerin adlarını ve arz tarihlerini gösteren listeler hazırlanırdı. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin 570 (1174-75) yılındaki bir seferi sırasında yaptığı isti'râza İmâdüddin el-İsfahânî de katılmıştır. Memlükler'de isti'râz görevi Dîvânü'l-ceyş'in başkanı nâzirü'l-ceyş ve ona bağlı olarak nakibü'l-cüyüş, mukaddemü'l-cüyüş, emîrü'l-cüyüş, nakibü nukabâi'l-cüyüş ve atabekü'l-asâkir tarafından yerine getirilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sire*², III, 66; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 12; Dineverî, *el-Ahbarü't-tuvâl*, s. 74-75; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), II, 152; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 204; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), II, 354-355; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 66, 118; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 62, 70, 96, 102, 130, 168, 192, 194; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 149; II, 74, 101, 127, 128; Reşidüddin, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 33, 107; Ak-sarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 17, 312; Corci Zeydân, *Medeniyyet-i İslâmiyye Tarih* (trc. Zeki Müğâmis), İstanbul 1328, I, 154-156; Muhammad Nâzım, *The Life and Times of Sültân Maḥmūd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 137-142; Hasan-ı Enverî, *İştilâhât-ı Dîvânî Devre-yi*

Gaznevî ve Selcûkî, Tahran 2535 şş., s. 116-121; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 40, 44, 96-97, 451-452; C. L. Klausner, *The Seljuk Vezirate, A Study of Civil Administration: 1055-1194*, Cambridge 1973, s. 18, 39, 45-50, 61, 67, 78-88; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 994-1040*, Beirut 1973, s. 60, 62, 65, 87, 96, 114, 122-124, 126; a.mlf., "İsti'râd, 'Ard", *EP* (İng.), IV, 265-268; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 137, 140, 155; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 26, 57; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 303-304; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid Bin Velid*, İstanbul 1990, s. 172-173; Mustafa Zeki Terzi, *H. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askerî Teşkilat*, Sam-sun 1990, s. 61; Mehmet Aykaç, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi Halidî Teşkilâtında Dîvânlar: 132-232/750-847*, Ankara 1997, s. 85-86.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

İSTİ'RÂZ (الاستعراض)

Hâricîler'in ve özellikle Ezârika fırkası mensuplarının kendilerinden olmayan müslümanların din anlayışlarını sorgulamalarını ifade eden bir tabir.

Sözlükte "hâsıl olmak, meydana çıkmak; izhar etmek, söylemek" anlamındaki arz kökünden türeyen isti'râz "bir kimseden duygu ve düşüncelerini ortaya koymasını istemek" mânâsına gelir. Kelime, Hâricî eylemlerinin ve bilhassa Ezârika'nın ortaya çıkışından itibaren "kişinin inanç ve kanaatleri konusunda açıklamalarda bulunmasını istemek; düşünmeden adam öldürmek" anlamında kullanılmaya başlanmıştır (*Lisânü'l-'Arab*, "arz" md.). Aynı kökten türeyen itirâzın da isti'râz mânâsında kullanıldığı görülmüştür (Müberred, III, 1221-1222; Taberî, V, 76-77; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, VI, 134).

İsti'râz Nâfi' b. Ezrak tarafından benimsenerek kararlı bir şekilde uygulamaya konulmuştur (Wellhausen, s. 68). Kaynaklarda belirtildiğine göre (Bağdâdî, s. 83; İsfarayînî, s. 29) Ezârika mensupları, kendilerinden olduğunu iddia ederek karargâhlarına gelen kişileri samimiyetlerini denemek üzere imtihana tâbi tutar, bunun için de yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif ederlerdi. İmtihan edilen kişi esiri öldürürse samimiyetini kanıtlamış olur, aksi takdirde münafık ve müşrik sayılarak kendisi öldürülürdü. Ancak yahudi, hristiyan ve Mecûsîler hakkında isti'râzın uygulanması haram sayılmıştır (İbn Hazm, V, 152).

Ezârika'nın isti'râz uygulaması ayrıntıyla girilmeden Eş'arî tarafından da zikredilmektedir (*Maḳâlât*, s. 86). Eserinin iki ayrı yerinde Ezârika hakkında çelişkili bilgiler veren Ebû'l-Hüseyn el-Malatî ise isti'râz konusuna temas etmemiştir (*et-Tenbih ve'r-red*, s. 51, 178). Nâfi' b. Ezrak'ın isti'râzı benimseyişinde bir kadının veya Benî Hâşim'in âzâtlı kölelerinden birinin etkili olduğu kaydedilmiştir (Müberred, III, 1213; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, VI, 134). Nâfi' b. Ezrak'tan sonra da fırka bünyesinde isti'râz uygulaması sürdürülmüştür. Hâricîler'in günümüze intikal eden tek fırkası İbâziyye'de ise başlangıçtan beri isti'râz uygulanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "arz" md.; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 214; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâî), Beyrut 1406/1986, III, 1213, 1220-1222; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), V, 76-77, 86; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 86; Ebû'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbih ve'r-red* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Beyrut 1388/1968, s. 51, 178; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eḡânî*, Beyrut 1374/1955, VI, 134; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 83; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), V, 152; İsfarayînî, *et-Tebşir* (Kevserî), s. 29; J. Wellhausen, *el-Havâric ve's-Şi'a* (trc. Abdurrahman Bedevî), Küveyt 1978, s. 68; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 27, 31; Ch. Pellat, "İsti'râd", *EP* (İng.), IV, 269.

MUSTAFA ÖZ

İSTİRCÂ (الاسترجاع)

Bir musibet anında Allah'ın takdirine rızâ gösterip O'na sığınarak teselli bulmayı ifade eden söz ve davranışlar için kullanılan bir terim.

Sözlükte "geri dönme, yapılmakta olan bir işi, bir davranışı terketme" anlamındaki rücû kökünden türeyen istircâ musibete uğrayan, özellikle bir yakının kaybeden müminin Bakara sûresinin 156. âyetinde geçen, "Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz" meâlindeki kısmı okuyup bu inancına uygun bir teslimiyet hali ortaya koymasını ifade eder.

İstircâ âyetinin de yer aldığı Bakara sûresinin ilgili bölümünde (2/153-157), müminlere sabırla ve namaz kılarak Allah'ın yardımını dilemeleri emredildikten sonra savaşlarda şehid düşenlere ölüm denilmesi istenmekte, gerçekte onların yaşadıkları bildirilerek bir bakıma şehidlerin kayıp sayılmaması gerektiği vurgulan-

maktadır. Ardından savaş gibi korku ve kaygı verici durumların, açlık ve yokluğun, mal, can ve ürün kaybının Allah tarafından birer imtihan olduğu bildirilerek böyle durumlarda sabırlı ve metanetli olmak gerektiği belirtilmektedir. Bu tür musibet ve acılarla karşılaşmalarında, "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" diyerek Allah'ın hükmünü rızâ ve teslimiyet şuuruyla karşılayan müminler hakkında, "Rablerinin lutuf ve rahmeti işte bunlar içindir ve doğru yolu bulmuş olanlar da bunlardır" denilmektedir. Her ne kadar bu âyetler, hicretten sonra savaş tehdidi ve bunun doğuracağı korku ve acılar, insan, mal ve ürün kaybı gibi sıkıntılarla karşı karşıya gelen müslümanları teselli amaçlı taşımaktaysa da burada genel olarak insanların her zaman Allah tarafından imtihana tâbi tutulabileceğine işaret edilmekte, gerçek müminlerin böyle durumlarda ortaya koyacakları inançlı ve kararlı tavrın, moral gücünün önemi dile getirilmektedir. Musibetler karşısında takınılması gereken, tasavvuf ve kelâm literatüründe rızâ, tevekkül gibi terimlerle ifade edilen istircâ, müminin bütün varlığıyla Allah'a ait olduğu ve sonunda Allah'a döneceği bilinciyle kurtuluşu yalnız Allah'tan beklemesi şeklindeki bir teslimiyet tavrıyla birlikte bu inancın bir sonucu olarak Allah'ın lutuf ve rahmeti konusunda her zaman ümitli ve iyimser olması şeklinde dinamik bir tavra ve irade gücüne de işaret etmektedir.

Allah'tan gelen her türlü sıkıntıyı bir imtihan kabul ederek sabır ve metanetle, rızâ ve teslimiyetle karşılaşmanın önemine dair birçok hadis bulunduğu gibi bazı hadislerde istircâ kavramı da geçmektedir. İstircâ âyetinin yorumu mü-nasebetiyle tefsir kitaplarında da zikredilen bu hadislerde (meselâ bk. Fahreddin er-Râzî, IV, 141; İbn Kesîr, I, 285-286) Hz. Peygamber'in, bir musibete mâruz kalan müslümanın isyana kalkışmadan istircâ cümlesini okuyarak Allah'tan gelene razı olması, musibetten dolayı Allah'tan ecir dileyip kendisinden bu musibeti kaldırması ve yerine hayırlar vermesi için dua etmesi durumunda er geç dileğine nâil olacağı, Allah'ın onu uğradığı musibete nisbetle daha hayırlı imkânlarla kavuşturacağı bildirilmektedir (Müsned, I, 201; IV, 415; Tirmizî, "Cenâ'iz", 36). Bazı rivayetlerde insanın ayağına diken batması gibi en küçük sıkıntılarının dahi musibet sayıldığı, nitekim Resûl-i Ekrem'in elindeki kandil sönünce istircâ âyetini okuduktan sonra bu küçük olayın bile

bir musibet olduğunu, büyük küçük her musibetin hata ve günahlar için kefarete olarak değerlendirileceğini ifade ettiği bildirilmektedir (Buhârî, "Merdâ", 1-3; Müslim, "Birr", 45-52). Özellikle yakınlarını kaybedenlerin Allah'ın takdirini sabır ve olgunlukla karşılamalarının faziletini anlatan ve böyle durumlarda istircâda bulunmayı teşvik eden hadisler de vardır (meselâ bk. Müsned, I, 20; III, 317; VI, 313; Müslim, "Cenâ'iz", 4; Tirmizî, "Cenâ'iz", 36; "Da'avât", 83). Ancak kayıplar karşısında kederlenip taşkınlık yapmadan göz yaş dökmek insan ruhunun tabii bir hali olarak değerlendirilmiş, bunun sabır, rızâ ve istircâyâ aykırı olmadığı bildirilmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem de sevdiklerini kaybettiği zamanlarda üzüntüsünü tavırlarıyla ortaya koymuş ve oğlu İbrâhim'in ölümü üzerine göz yaş dökmesini yadırgayanlara, "Göz yaşarır, kalp hüznülenir; fakat bizim ağzımızdan ancak rabbimizin razı olacağı sözler çıkar" demiştir (meselâ bk. Buhârî, "Cenâ'iz", 41, 44, 45; ayrıca bk. MUSİBET; RIZÂ; TEVEKKÜL).

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rc'a" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "rc'a" md.; *Müsned*, I, 20, 201; III, 317; IV, 415; VI, 313; Buhârî, "Cenâ'iz", 41, 44, 45, "Merdâ", 1-3; Müslim, "Cenâ'iz", 4, "Birr", 45-52; Tirmizî, "Cenâ'iz", 36, "Da'avât", 83; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1411/1990, IV, 139-142; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 283-286.

HAYATİ HÖKEKLELİ

İSTİRSÂL

(الاسترسال)

Akidlerde bedeli belirlemenin
güvene dayalı olarak
karşı tarafa bırakılmasını ifade eden
fıkıh terimi.

Sözlükte "salıvermek, güvenmek" mânasına gelen istirsâl, fıkıhta, satım ve icâre gibi ivazlı akidlerde taraflardan birinin sözleşmeye konu olan mal veya menfaatin bedeli konusunda bilgisizliğini ve bu hususta karşı tarafa olan güvenini açıklayarak ondan piyasa fiyatı üzerinden işlem yapmasını istemesidir. Bu şekilde akid yapan kişiye müstersil denir. İstirsâl yerine aynı anlamda istislâm, isti'mân, istinâbe, istinâme kavramları da kullanılır. Kur'an'da geçmeyen istirsâl kelimesine sıhhatleri tartışmalı bazı hadislerde rastlanmaktadır. Hz. Peygamber müstersilin fiyat hususunda aldatılmasının (gabn) farklı rivayetlere göre zulüm, haram, haksız kazanç ve ribâ olduğunu

bildirmiştir (Taberânî, VIII, 127; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, V, 349; Müttakî el-Hindî, IV, 75).

Fıkıh literatüründe istirsâl, model akid konumunda olduğu için ayrıntılı biçimde işlenen satım akdinin bir türü olarak gabn konusuyla da bağlantılı şekilde ele alınır ve burada diğer akidlere de uygulanabilir ölçütler verilmeye çalışılır. İstirsâl murâbaha, tevliye, vedîa ve işrak gibi güvene dayalı şekilde yapılan satım akdi nevilerine (büyü'l-emâne) benzerse de iki noktada onlardan ayrılır. Birincide esas olan akdin konusunu teşkil eden mal veya hizmetin piyasa değeri iken diğerlerinde maliyet fiyatıdır; öncekinde kendisine güvenilen kişi alıcı veya satıcı olabilirken sonrakilerde sadece satıcıdır. Ancak İbn Habîb es-Sülemî'nin diğer Mâlikîler'ce benimsenmeyen bir görüşüne göre istirsâl sadece alıcının satıcıdan -aksi değil- piyasa fiyatı üzerinden işlem yapmasını istemesidir.

Bu tür bir sözleşmenin gerçekleşmesi için taraflardan birinin akde konu olan mal veya hizmetin piyasa değerini bilmemesi ve fiyat hususunda karşı tarafa güvenerek onun beyanını pazarlıksız kabullenmesi şartları aranır; ayrıca bu kişinin alışveriş ve pazarlık hususunda beceriksiz olması şartını ekleyenler de vardır. Müstersilin karşı tarafa yalan beyanla yanıltılarak gabne mâruz bırakılması, istirsâl akdinin ayırıcı vasfı olmayıp aldatılan tarafın gabn muhayyerliğinin doğuşu için gereklidir (karşı görüş için bk. Muhammed Âl-i Bahrülulûm s. 617; Ali Muhyiddin Karadâğî, I, 654).

İslâm hukukunda akidlerin kuruluş ve geçerliliğinde objektif unsurlar ve tarafların hür iradesi esas alındığından istirsâl usulüyle akidleşme kural olarak câiz görülür. Ancak istirsâle gabn ve tağîr gibi iradeyi sakatlayan bir husus eklendiğinde durum farklıdır. Karşı tarafa güvendiği için malın piyasa fiyatını belirlemesini ona bırakan kimsenin gabne uğratılması söz konusu hadislerde de açıkça belirtildiği üzere dinen haram görülmüş, ayrıca fakihler, böyle bir durumda gabn hukukî sonuçlarını ve ona ne tür yaptırımların uygulanacağını tartışmışlardır. İbn Rüşd, gabn durumunda söz konusu hadisler gereğince müstersilin muhayyerlik hakkının doğacağı hususunda icmâ olduğunu ileri sürerse de (*el-Mukaddimât*, II, 602) konu tartışmalıdır. Mâlikîler ve Hanbelîler'e göre burada gabn, bilgisizlik ve güvenin kötü-